

REFERÁTY

PSYCHOLOGIE MANŽELSKÉHO PORADENSTVÍ

M. NAKONEČNÝ

Krajská manželská poradna, České Budějovice

ÚVOD

V posledních letech se u nás rozvíjí nová oblast aplikované psychologie, manželské poradenství. V této stati se pokoušíme načrtnout základní koncepci poslání, organizace a činnosti manželských poraden. Vycházíme při tom z vlastní dvouleté praxe v této oblasti, z řady konzultací s odborníky v této oblasti a z analýzy zkušeností stávajících manželských poraden. Jsme si vědomi toho, že tato koncepce je vcelku i v jednotlivostech diskutabilní, chceme však touto statí podnítit diskusi o problematice, která je velmi aktuální a společensky velmi závažná. Manželské poradenství je zřejmě jednou z nejmladších oblastí aplikované psychologie u nás, vzniklo jako zvláštní forma sociálních služeb z potřeb společnosti přispět k řešení z mnoha stran konstatovaného a skutečně existujícího ohrožení stability manželství, jehož symptomem je stoupající počet rozvodů a s ním související problémy rodiny.

V tomto smyslu pak souvisí budování sítě manželských poraden v ČSSR přímo se sociální politikou komunistické strany a vlády, která směřuje k realizaci základní teze „Vše pro dobro člověka“. Součástí této politiky je péče o blaho jedince a svazků, jako jsou manželství a rodina.

Problémy krize manželství, konstatované psychology i sociology, se stávají předmětem pozornosti již krátce po druhé světové válce především v rámci organizované péče o rodinu. Tak vzniká již v roce 1948 „Union Internationale des Organismes Familiaux“ s centrem v Paříži a od roku 1954 je v rámci UNESCO každoročně organizován seminář věnovaný problémům rodiny.

Tento mimořádný zájem je vyvolán podle M. Grabowiecké (1962) dvěma důvody: (1) výraznou změnou modelu rodiny v současné době a (2) neustálým vzrůstem počtu rozvodů v mnoha zemích, které jsou členy uvedené organizace. Krize rodiny, jak uvádí dále Grabowiecka, se netýká jen jejího trvání, ale „sahá hlouběji do její vnitřní struktury a týká se jejich funkcí a úkolů“. Názory na příčiny této krize nejsou jednotné.

Společnost se snaží svým členům přispět při řešení většiny jejich životních problémů, jako jsou problémy sociální v užším smyslu, zdravotní, problémy spojené s výchovou dětí a další. V tomto smyslu pak buduje síť zařízení (zdravotních, sociálních, výchovných a jiných) s pevně určenou strukturou a přesně vymezenými funkcemi, jejichž posláním je péče o občany. Podstatným znakem této péče v socialistických zemích je její všestrannost a právo občana na tuto péči. Rozšiřování této péče se děje s ohledem na vystupující problémy a ovšem také s ohledem na společensko-ekonomické možnosti.

Manželské poradenství je zvláštním druhem sociálních služeb, které náš stát v rámci své sociální politiky realizující ideu socialistického životního stylu poskytuje občanům s problémy v manželském soužití.

Zřizování manželských poraden při národních výborech se opírá o usnesení ministerstva práce a sociálních věcí ČSR ze dne 16. 12. 1969. Východiskem tohoto usnesení je plnění zákona o rodině spolu s posláním národních výborů, které mají uvádět v soulad zájmy společnosti a zájmy občanů a poskytovat jim pomoc v obtížných životních situacích, jež nejsou s to řešit vlastními silami. Budování manželských poraden je součástí systému poradenství pro děti, mládež a rodinu, jehož návrh byl vypracován ministerstvem školství ČSR ve spolupráci s ministerstvem zdravotnictví ČSR a s ministerstvem práce a sociálních věcí ČSR a byl schválen vládou ČSR v únoru 1971.

Již v roce 1967 vznikla „Stálá manželská poradna“ v Praze, jako zařízení Kulturního domu dopravy a spojů, dotovaná Národním výborem hlavního města Prahy, která je od počátku tohoto roku převedena do působnosti odboru sociálních věcí a zdravotnictví tohoto národního výboru. Manželské poradny jsou zřizovány při národních výborech. Činnost manželských poraden je metodicky řízena ministerstvem práce a sociálních věcí ČSR, odborem péče o rodinu a mládež.

EXISTUJÍCÍ SÍŤ MANŽELSKÝCH PORADEN A JEJICH ORGANIZACE

Na začátku roku 1972 existuje na území ČSR při národních výborech sedm manželských poraden (polovina těchto poraden byla zřízena v roce 1971), a to v těchto místech: Praha, České Budějovice, Plzeň, Ústí nad Labem, Brno, Gottwaldov a Ostrava. V roce 1972 zahájila provoz manželská poradna v Olomouci a o zřizování dalších poraden se usiluje.

Většina manželských poraden má denní (celotýdenní) provoz. Funkci poradny realizuje sbor interních a externích pracovníků. K interním pracovníkům patří: psycholog (popřípadě více psychologů), sociální pracovník a ve větších poradnách administrativní síla. Sbor externích spolupracovníků tvoří: psychiatr, sexuolog, gynekolog, právník a odborník ve vedení domácností. Podle potřeby mohou externí spolupracovníky manželských poraden být ještě psychologové (zvláště psychologové se zaměřením na určitou specializaci, jako je např. psychoterapie) a uvedení odborníci ve větším počtu. Např. stálá manželská poradna v Praze zaměstnává šest externích psychologů a dva právníky, mimo uvedené odborníky. Vedoucími manželských poraden jsou, s výjimkou jednoho případu, psychologové.

V první etapě byly budovány poradny s krajskou působností, většinou v krajských městech.

Finanční příjem poradny zdaleka nekryje provozní náklady: pouze klient-iniciátor porady platí za první poradu 30 Kčs, za každou další konzultaci 20 Kčs. Vedoucí poradny může tento poplatek v sociálních případech prominout. Vojáci prezenční služby, studenti a důchodci mají konzultace zcela zdarma.

FUNKCE MANŽELSKÝCH PORADEN A NÁPLŇ JEJICH ČINNOSTI

Funkcí manželských poraden, jak už bylo řečeno, je přispívat odbornou poradou občanům při řešení problémů manželského soužití. Funkce manželské poradny je tedy definována dvěma pojmy, jichž obsah bude dále analyzován. Jsou to pojmy: odborná porada a problém manželského soužití.

Abstrahujeme-li od administrativní činnosti manželských poraden a od činnosti sociálního pracovníka a omezíme-li se na činnost psychologa, je náplní činnosti manželských poraden komplexní odborná analýza manželského problému a návrh na jeho řešení. Sociální pracovník se na této činnosti podílí v rámci své aprobace především: (1) zjišťováním anamnestických údajů; (2) snímáním protokolů některých psychologických testů a (3) mechanickým vyhodnocováním některých používaných testů.

Náplň psychologické praxe manželských poraden můžeme dělit na: (1) rutinní denní činnost a (2) popularizační a osvětovou činnost (publikace, přednášky, rozhlasové a televizní relace, jejichž smyslem je informovat širokou veřejnost o problémech manželského soužití, zvláště s ohledem na předcházení možným konfliktům a jejich řešení).

Každý případ, který manželská poradna řeší, vzniká z iniciativy jednoho nebo (což je vzácnější) obou manželských partnerů, tj. klient nebo klienti přicházejí se steskem, stížností, dotazem, žádostí o radu apod. Předmětem každého případu je manželský problém, který předběžně definujeme jako sociální situaci vyžadující řešení. Ve skutečnosti může manželská poradna řešit i problémy předmanželských a mimomanželských vztahů, jako jsou např. problémy snoubenců. Řešení manželského problému spočívá v sekvenci jednotlivých na sebe organicky a funkčně navazujících postupů. Východiskem je psychologická explorace klienta a jeho partnera, popřípadě dalších zúčastněných osob, jako jsou např. osoby, s nimiž má partner klienta mimomanželský poměr. Cílem této explorace je: (1) vytvoření modelu interpersonální situace; (2) identifikace psychologických zvláštností osobnosti zúčastněných osob; (3) identifikace pravděpodobných faktorů manželského problému a (4) nalezení vhodného řešení.

Kontakt s klienty se řídí určitými zásadami, mezi než patří především tyto zásady: (1) psychologický kontakt s klientem se odehrává výhradně ve formě „tváří v tvář“ — poradna zásadně neuděluje rady na telefonické nebo písemné dotazy; (2) kontakt

s klientem je protokolován, je přísně důvěrný a na žádost klienta je respektována jeho anonymita; (3) všichni klienti angažovaní v řešení případu jsou si zcela rovnocenní a řešení vychází z respektování osobních zájmů všech účastněných osob, s přihlédnutím k zájmům společnosti — pojem osobního zájmu klienta vymezujeme pojmem duševního zdraví — zájem společnosti je zde vymezen pojmem žádoucí společenské adaptace klienta. Oba pojmy, tj. pojem duševního zdraví klienta a pojem společenského zájmu, tak tvoří stránky téhož jevu, který můžeme nazvat „vhodná adaptace společenským podmínkám života“ (4) řešení případu se omezuje na psychologické vedení klientů, resp. jejich psychoterapii (individuální i skupinovou), s ohledem na definovaný cíl poradenství — poradna se nezabývá intervencemi u sociálních institucí a jiných společenských zařízení, neseписuje žádosti a návrhy atd.

Každý případ prochází filtrem orientačního pohovoru. Na základě tohoto rozhovoru, prováděného psychologem, určuje psycholog (popřípadě vedoucí poradny), zda jde o případ psychologický nebo o případ, který bude řešit některý z externích pracovníků. Někteří externí pracovníci mohou být konzultováni také v případech psychologického řešení případu, nebo mohou spolupracovat v určitých fázích řešení (např. poradce pro vedení domácnosti).

Styk s klientem může být podle závažnosti případu jednorázový, nebo může mít povahu dlouhodobých, více či méně pravidelných kontaktů. Kontakt s klientem má formy psychologické explorační (sem spadají orientační a psychodiagnostické rozhovory a testování) a psychologického vedení, resp. psychoterapie. Formy kontaktu nemohou být rigorózně oddělovány, neboť už v průběhu orientačního rozhovoru se objevují prvky psychologického vedení, resp. psychoterapie. Psychologické vedení je zvláštním cílem psychologické činnosti poradny a užíváme tohoto pojmu, zatím jen předběžně, synonymně s pojmem psychologické řešení případu. Je možno také hovořit o psychologickém vedení k žádoucímu způsobu řešení problému. Podrobněji se tímto pojmem budeme zabývat dále. Není třeba zdůrazňovat, že kontakt s klientem musí respektovat psychologické zákonitosti řízené komunikace.

V rámci své činnosti vyvíjí poradna také činnost popularizační, propagační, popřípadě, podle možností, též výzkumnou. Pracovníci poradny se zúčastňují odborných školení (v minulém roce např. kursu psychoterapie) a scházejí se k pravidelným poradám.

POJEM PSYCHOLOGICKÉHO PORADENSTVÍ

Poradenská psychologie, vzniknuvší na začátku tohoto století jako specifická odnož psychotechniky a diferenciatní psychologie ve smyslu W. Sterna, existuje téměř sedmdesát let. Předmět tohoto odvětví aplikované psychologie však není jednotně vymezován. English a Englishová (1958, s. 127) podávají toto vymezení pojmu poradenství („counseling“): je to „vztah, v němž se jedna osoba snaží pomoci jiné osobě v porozumění a v řešení problémů její adjustace“ — pojmem adjustace se rozumí sociální adaptace. V rámci aplikované psychologie se vytvořily především tři formy poradenství: výchovné poradenství, poradenství pro volbu povolání a sociální poradenství. Pojem poradenství, jak upozorňují oba zmínění autoři, zahrnuje širokou oblast procedur, jmenovitě: udílení rad, udílení informace, psychoanalýzu, interpretaci testů a další. Plynule navazuje tento obor činnosti na psychoterapeutickou činnost. Vést ostrou dělicí čáru mezi psychologickým poradenstvím a psychoterapií nelze, definujeme-li psychoterapii široce jako působení psychologickými prostředky. Předmětem psychologického poradenství jsou problémy sociální adaptace v nejširším slova smyslu — to je také předmětem psychoterapie, která ovšem může být vymežována termínem léčba a je pak, v klasické definici Janetové, pojímána jako „léčba psychologickými prostředky“. Ani poukaz na to, že v psychoterapii jde o léčbu, nestačí k přesnému rozlišení obou srovnávaných pojmů, tj. psychologického poradenství a psychoterapie, neboť v procesu psychologického poradenství se objevují elementární terapeutické efekty, jako je např. snižování psychické tenze již v průběhu orientačního rozhovoru s klientem a další.

V Dorschově psychologickém slovníku (1963, s. 48) se v hesle poradenství („Beratung“) praví, že tento pojem „zahrnuje velkou část praktické činnosti psychologa“, k níž patří rady udílené jednotlivcům, týkající se v různých osobních obtížích, rozhodnutí atd. Rozlišuje se při tom, v souhlase s vžitou terminologií, „direktivní“ a

„nondirektivní“ poradenství. První spočívá v udílení konkrétních rad a projevuje se jako psychologické vedení, zatímco v druhém případě (non-direktivního poradenství) jde při pasivním postoji psychologa o to, aby bylo klientovi umožněno vyjádřit bez zábran své problémy a dospět tak k novému sebedorozumění. Dále se poradenství týká udílení porad firmám a institucím k optimálním způsobům řešení problémů provozu, pracovního procesu, užití náborových prostředků atd.

V Piéronově psychologickém slovníku (1963, s. 82) se výklad pojmu poradenství omezuje jen na vymezení pojmu poradce pro volbu povolání a školního poradce. Uvedené vymezení je celkově velmi obecné. Také ve starším českém psychologickém slovníku Černockého (1947, s. 312 a násl.) se hovoří výhradně jen o poradenství pro volbu povolání. Obrátíme-li se k jiným reprezentativním pramenům, např. k monografii Anastasiové o oblastech aplikované psychologie (1964), nacházíme zde poněkud jiné pojetí poradenství. Anastasiová uvádí, že pojem poradenské psychologie je často zaměňován s pojmem klinické psychologie především proto, že je zde, z psychologického hlediska, řada společných činností. S touto záměnou však Anastasiová nesouhlasí a odvolává se na americké sdružení examinátorů v profesionální psychologii, které vydává rozdílné diplomy pro klinickou a pro poradenskou psychologii již od roku 1945. Doménou poradenské psychologie je oblast volby povolání, pracovní činnosti a školství. Na rozdíl od jiných autorů se Anastasiová zmiňuje výslovně o oblasti manželského poradenství (Anastasi, 1964, s. 430 a násl.). Oblast manželského poradenství však zahrnuje mimo psychologii také medicínu, genetiku, sociální práci, právo, ekonomii domácnosti a dokonce i náboženství. V tomto kontextu se psycholog zajímá o otázky přiměřenosti (resp. vhodnosti) volby manželského partnera a „o řešení interpersonálních konfliktů v rodinném životě“. Toto pojetí je však velmi široké a neumožňuje dostatečně rozlišit specifický předmět manželského poradenství, je-li definován pojmem „interpersonální konflikty v rodině“, neboť tyto konflikty zahrnují i konflikty rodičů a dětí, což patří tradičně do oblasti klinické, resp. pedagogické psychologie. Dále do rozsahu činnosti manželského poradenství z psychologického hlediska patří, také psychoterapie manželských partnerů. Psychologie manželského poradenství je, podle Anastasiové, nejméně vyvinutou oblastí aplikované psychologie.

Podobně jako v klinické psychologii, jde v poradenské psychologii o interpersonální relaci mezi psychologem a klientem a také jde o vztah stejného psychologického charakteru (vylučující hrozbu a naopak zdůrazňující důvěru, akceptaci a „permissivitu“). Avšak podstatný rozdíl spočívá v tom, že klinická psychologie je zaměřena na změnu bazální struktury osobnosti jedince, kdežto poradenství využívá schopnosti jedince k vyřešení jeho problému. Anastasiová se přitom odvolává na Tylerův pojem „minimum-change-therapy“, který je však, jako celé toto pojetí, velmi mlhavý. Podle Anastasiové (1964, s. 431) je předmětem poradenské psychologie „vytvoření readjustace spolu s minimálními změnami osobnosti“; poradenský psycholog „nebádá“ v hlouce osobnosti, tj. nezkoumá zdroje úzkosti a konfliktů. Protože poradenský psycholog nesměřuje k restrukturační klientovy osobnosti a nezabývá se vzhledem do jeho emocionálních konfliktů, vyžaduje poradenství méně času než psychoterapie. Další rozdíl mezi oběma oblastmi aplikované psychologie spočívá v tom, že poradenský psycholog aktivuje schopnosti klienta, kdežto klinický psycholog usiluje také o eliminaci určitých dispozic, např. komplexů.

Celé toto pojetí je však velmi vágní. Především je nutno zdůraznit vágnost termínu „změny osobnosti“ s ohledem na formulace, které Anastasiová podává. Také poradenský psycholog nutně musí v mnoha případech usilovat o změny postojů a už tím, že aktivuje dispozice klienta, mění aktuální strukturu jeho osobnosti. V pojetí Anastasiové je pojem struktury osobnosti brán příliš staticky.

V nejnovější době se pokusil o vymezení předmětu poradenské psychologie J. Koščo (1971, s. 378): „Poradenská psychologie se zabývá problémy a úlohami individua v průběhu jeho životní cesty s cílem pomoci řešení těchto problémů. Doménou studia poradenské psychologie je osobnost jako bytost sui generis, z hlediska své vnitřní struktury, harmonického vývoje, seberealizace a zařazení do rámce společnosti včetně dobových podmínek“. Ačkoli se Koščova práce zabývá poradenstvím se zvláštním zřetelem k oboru studijně-profesionální poradenské psychologie, lze citovanou formulaci považovat za definici poradenské psychologie. V rámci své studie se Koščo zmiňuje o poradenské psychologii v „partnerském vývoji“, do něhož zahrnuje problémy eroticko-sexuálního vývoje a problémy v manželském a rodinném životě. Také Koš-

čovo pojetí je dosti neurčité a neumožňuje přesnější vymezení oblasti poradenské psychologie, nejen se zřetelem k předmětu vývojové psychologie. Obecně vzato, je to pojetí příliš široké.

V úvahách o předmětu poradenské psychologie vystupuje především poněkud zavádějící pojem poradenství, který zdánlivě omezuje jak metodiku, tak i cíl této oblasti aplikované psychologie.

Doménou činnosti poradenské psychologie však není udílení rad v naivním slova smyslu. Doménou této činnosti je „psychologické vedení“ (psychagogika). Vyjdeme-li z vymezení, které podává Hehlmann (v psychologickém slovníku, který vyšel bez uvedení letopočtu, pravděpodobně v roce 1964, s. 427 a násl.), jde o velmi široký pojem, kterému je podřazen pojem psychoterapie. Hehlmann vymezuje psychagogiku jako „individualizované personálně-duševní působení“ kam patří vedle psychoterapie i výchova – v nejširším smyslu je psychagogika realizací psychické hygieny. Psychagogika se uskutečňuje především ve výchovných poradenských zařízeních.

Kratochvíl (1970, s. 82 a násl.) chápe psychagogiku jako „komplexnější vedení, učení a usměrňování pacienta“ a jako formu racionální psychoterapie. Psychagogika v pojetí Kronfeldově (které Kratochvíl také uvádí), „využívá prvky učení, společné psychoterapii a výchově“.

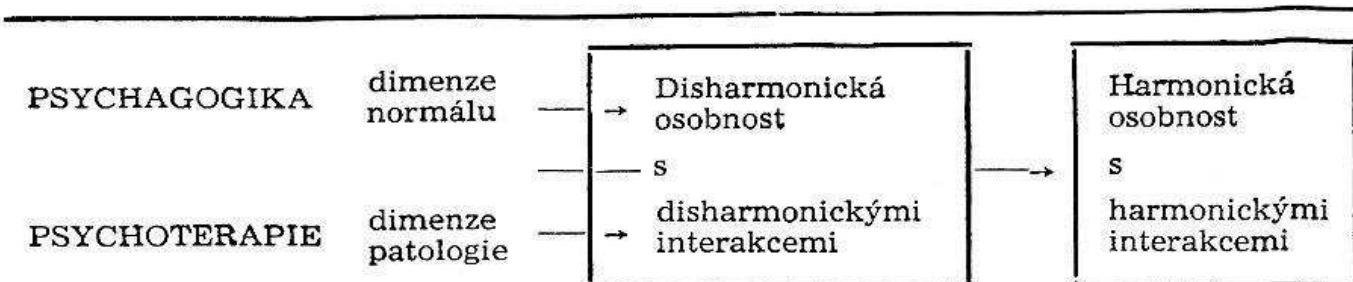
Pojem psychagogiky je vhodné postavit nikoli proti, avšak vedle pojmu psychoterapie, jako zvláštní případ působení psychologickými prostředky. Ostré odlišení obou těchto pojmů není možné už s ohledem na nemožnost kontrolovatelného odlišení terapeutického a non-terapeutického vliv psychologických faktorů, což je způsobeno komplexností psychických jevů a jejich mnohostrannou determinací. Je však možné odlišení z hlediska konečného cíle, resp. i personálního terénu, v němž se odehrává počátek působení psychologickými prostředky, které ovšem nevyklučuje prolínání vlivu obou forem. Zásadně však psychoterapie směřuje k léčbě, psychagogika směřuje k non-terapeutickému řešení osobního problému klienta. Předmětem psychoterapie je pacient, předmětem psychagogiky je klient – oba pojmy však nesměřují k ostrému vytčení hranic patologického. Součástí léčby může být psychologické vedení a součástí psychologického vedení může být psychoterapie. Předmětem psychoterapie jsou však také jiné, nejen psychické choroby, kdežto předmětem psychagogiky je výhradně lidská mysl. Dorsch (1963, s. 263) definuje předmět psychagogiky jako „duševní vedení s cílem převedení a přeorientování člověka“. Předpokladem toho, pokračuje Dorsch, je zralá, vyvinutá osobnost. Ke splnění cíle slouží metody apelující na vhléd. Psychagogiky se používá i v rámci psychoterapie a pedagogiky.

Psychologové v klinické i poradenské praxi mohou být postaveni před problémy, které vyžadují kombinovaný psychoterapeutický a psychagogický přístup. Oba tyto přístupy je možno odlišit jen s ohledem na určitou abstrakci, v níž vystupuje rozdíl mezi léčbou a vedením. V praxi poradenských psychologů jednoznačně převládá psychagogická praxe, avšak podle okolností může být použito i psychoterapie. Rozdíl mezi oběma přístupy není dán tím, že jeden vyvolává změny osobnosti a druhý nikoli – navození nové hodnotové orientace pomocí psychagogiky vytváří podstatné změny v osobnosti a takové změny vlastně vytváří už výchova – specifikum psychoterapie není tedy vytváření změn v osobnosti, nýbrž eliminace patologického kdežto specifikum psychagogiky je vytváření změn v rámci normálu. Avšak také odlišení normálního a patologického není zcela jednoznačné.

Pro dokreslení rozdílu mezi psychoterapií a psychagogikou můžeme vyjít z obecně formulovaného cíle duševní hygieny – je jím vytvoření harmonické osobnosti a harmonických sociálních interakcí této osobnosti:

Psychohygiena $\left\{ \begin{array}{l} \text{harmonická osobnost} \\ \text{harmonické interpersonální vztahy} \end{array} \right.$

Také zde jde de facto o dvě stránky jevu, neboť osobnost a její sociální prostředí vytváří jediný, relativně uzavřený funkční systém. Harmonie je zde pojata jako nepřítomnost rozporů vytvářejících alternující, popřípadě patologickou tenzi. Rozdíl psychoterapie a psychagogiky je pak možno schematicky vyjádřit takto:

Obr. 1. Rozdíl mezi psychoterapií a psychagogikou.

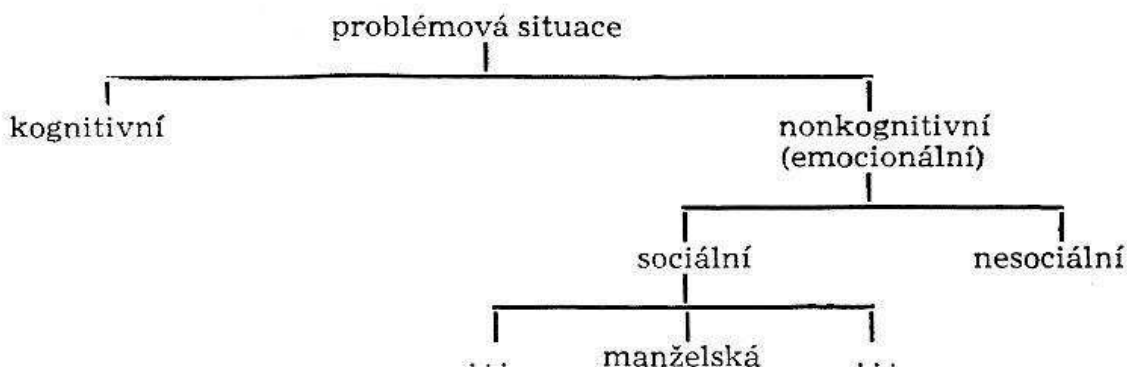
Psychagogický přístup se tedy uplatňuje na terénu normálního duševního života: proto jeho použití může podle okolností, předcházet psychoterapii. Definice psychické normality není jednoznačná, avšak v praxi se psychologové rozhodují pro použití určitých metod podle diagnózy, kterou učinili. Je-li třeba odstranit nevědomý komplex nebo neurotickou tenzi, které byly zjištěny, užívají psychoterapie, jejíž součástí ovšem může být již restrukturační postoj (hodnotové reorientace). V tomto případě může psychoterapie plynule přecházet v psychagogiku. Rozlišení mezi oběma metodami má spíše teoretický význam, je však nutné již s ohledem na to, že cílevědomý vliv na osobnost psychologickými prostředky nesměruje vždy jen k léčebným efektům a že rozsah pojmu psychoterapie přesahuje působení jen v rámci psychické dimenze. Rozhodně ne každý psychologický zásah je psychoterapií.

POJEM MANŽELSKÉHO PROBLÉMU

Také obsah pojmu „problém“ není chápán zcela jednoznačně. V moderní psychologii se hovoří ponejvíce v rámci psychologie myšlení o tzv. problémových situacích ve smyslu problémů kognitivních. Poněkud jiný typ problému reprezentuje situace rozhodování. Společného jmenovatele mohou mít oba tyto typy problémů jen z hlediska teorie informace: v jednom případě jde o zpracování informací v rámci heuristických hypotéz a technik, v druhém případě o totéž, avšak v širším rámci motivačního vyladění osobnosti, neboť rozhodování není jen myšlenková aktivita.

Prakticky má však pojem problému v psychologii velmi široký význam: obecně vzato je problémovou situací každá situace, pro niž z hlediska adaptace nemá subjekt pohotový vzorec reagování. V tomto smyslu se pojem psychologického problému rozšiřuje i na sociální situaci. Adaptace problémové situaci vyžaduje vytvoření nového vzorce adaptace — proto se hovoří o řešení problému, které, jak je patrné, spočívá tedy v restrukturační adaptivního chování. Proto problémová situace, jak zdůrazňují někteří psychologové, vytváří subjektu, který se v této situaci nachází, úkol. Pojmy problém a úkol jsou v tomto smyslu synonymní.

V nejširším smyslu je problémová situace spojena s nutností nebo úkolem restrukturační vztahů — problémová situace vyžaduje řešení. Problémovou situací je každá situace vyžadující restrukturační vztahů, aby bylo dosaženo vhodné adaptace, tj. řešení této situace. V tomto smyslu pak můžeme třídit problémové situace podle kategorie vztahu, který má být restrukturován. Je samozřejmé, že jde opět o určitou abstrakci. Zhruba vzato, může jít o tyto typy problémových situací:

Označení nonkognitivní problémové situace za emocionální je jen operativní a je tím vyjádřena jen psychologická podstata tohoto typu problémové situace. Jinak je

ovšem zřejmé, že i ryze kognitivní problémová situace je obvykle emocionálně akcentována, jak to ostatně vyžaduje již chování opic v proslulých Köhlerových experimentech s inteligencí šimpanzů.

Manželský problém můžeme nyní vymezit jako sociální problémovou situací, vyžadující restrukturu sociálních vztahů, aby bylo možno dosáhnout vhodné adaptace.

Z hlediska sociálně psychologického reprezentuje manželský vztah tzv. dyadu, tj. malou sociální skupinu tvořenou dvěma členy. Jde o jednu z forem elementárních sociálních vztahů, resp. interakcí se specifickou strukturou a dynamikou. Hovoříme-li při vymezení pojmu manželského problému o restrukturu sociálních vztahů, užíváme zde termínu sociálního vzahu v plurálu záměrně: jde obvykle o nutnost oboustranné restruktury. Vhodnou adaptací zde rozumíme navození harmonie. Vnější harmonie může předpokládat jednostrannou nebo oboustrannou restrukturu postojů a sociálních technik jednoho nebo obou partnerů, popřípadě dalších zúčastněných osob. Vnější vztahy vyjadřují vždy určité „uspořádání“ osobnosti nebo osobností, které je tvoří. Chceme-li rozumět činnosti kteréhokoli systému, musíme znát princip této činnosti, v němž je zahrnut i poukaz na funkci systému. Psychologie dospívá k identifikaci principu takového systému činnosti, jakým je lidská osobnost (R. Stagner, 1961): je to rozšíření principu homeostázy na princip udržování a restaurace psychické rovnováhy. Toto hledisko, jak ukazují výzkumy moderní sociální psychologie, je možno rozšířit i na elementární formy mezilidské interakce, tj. na dyadické vztahy takového typu, jako je např. vztah mezi manžely (F. Heider, 1958). Vycházejíce z teorie „psychického ekvilibria“, zvláště pak z její rozšířené formy, Heiderova (1958) principu „balance“ v interpersonálních vztazích, můžeme jako konečný cíl adaptace i readaptace určit vytváření a udržování harmonických sociálních vztahů. Dialektická souvislost harmonie vnitřní (osobnosti) a vnější (interpersonálního vztahu) je zde jasná. Harmonie vnějšího vztahu je podmíněna vnitřní harmonií osob a naopak. Jde o vytvoření žádoucí psychické rovnováhy jedince.

Odtud můžeme také, tak říkajíc z druhé strany, dospět k jiné formulaci toho, co je manželský problém: je to situace vyvstávající z disharmonické sociální interakce mezi manžely.

Navazující nyní na to, co již bylo řečeno, můžeme shrnout: předmětem manželského poradenství jsou problémové situace manželství — jde o identifikaci faktorů takové problémové situace a o její řešení — řešení problémové manželské situace se děje aplikací psychagogiky, resp. psychoterapie a psychagogiky.

Manželské problémy mohou vystupovat v řadě různých forem a mohou být klasifikovány z různých hledisek. Termíny vyjadřující klasifikaci manželských problémů nesmí být zaměňovány s faktory (příčinami) těchto problémů, jsou to deskriptivní termíny. Především může soužití manželů (resp. pro charakterové a zájmové difference) vytvářet generalizovanou problémovou situaci, kterou je možno nazvat problematické manželství. Od „problematického manželství“ (jehož příčinou je obvykle nesprávný jednostranný nebo oboustranný výběr) je nutno odlišit „manželský problém“ nebo „manželské problémy“; v prvním případě jde, jak už bylo naznačeno, o generalizovanou a v čase protahovanou konfliktní situaci; ve druhém případě jde o konflikt jen v určité oblasti vzájemného soužití nebo vzájemných vztahů, který jen více či méně vyzařuje do dalších oblastí (např. problém hospodářský nebo problémy týkající se nejednotnosti ve výchově dětí). Pokud jde o více problematických situací, vytváří se určitá problémová struktura a vývoj situace může směřovat ke generalizovanému problému. Toto třídění vychází tedy z kritéria, jímž je rozsah problémovosti.

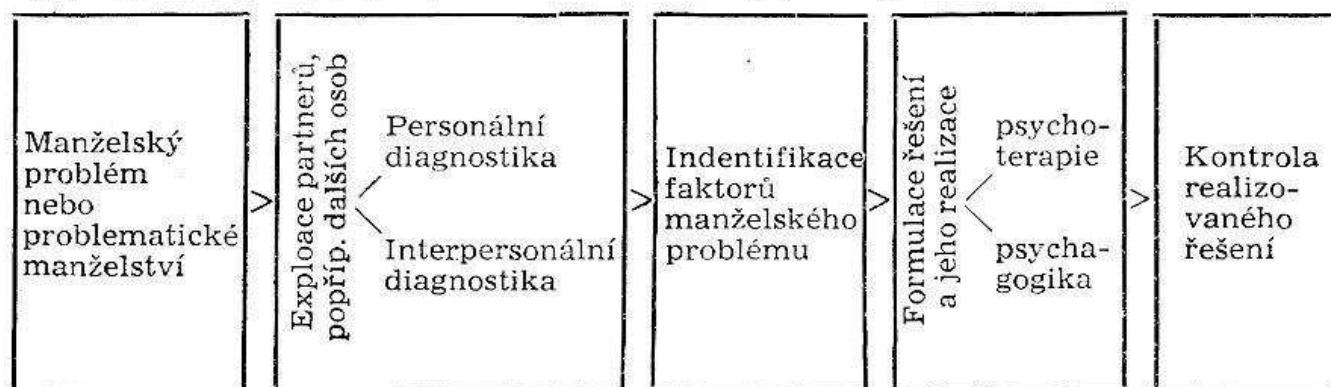
Zde je třeba poznamenat, že pojem manželského problému nemusí mít nutně za všech okolností povahu konfliktu mezi manžely. Např. v případě zásahu „třetích osob“ (např. rodičů jednoho z manželských partnerů) se může vtvářet problémová situace, ale nikoli konflikt mezi manžely, mají-li vůči těmto zásahům třetí osoby jednotný postoj a zhruba stejně těmito zásahy „trpí“.

S tříděním manželských problémů podle rozsahu problémové situace souvisí třídění podle psychologické závažnosti problému: zde je nasnadě rozlišovat menší a větší závažnost problému, která může být definována mírou napětí mezi manžely, jehož ukazatelem jsou obvykle diskrepance ve vzájemných interpersonálních charakteristikách. Méně závažné manželské problémy nazýváme předběžně deficility (z latinského „difficilis“ = nesnadný), neboli nesnáze. Za typické nesnáze lze pokládat lehčí názorové neshody, lehčí disprepance v oblasti sexuálního soužití apod. Psychologicky závažnější třídu manželských problémů reprezentují kalamity (z la-

tinského „calamitosus“ = strastný), jejichž typickými příklady jsou již výrazné nehody zasahující rušivě větší či menší oblast manželského soužití, jako jsou např. zásadní a soustavné disharmonie v sexuálním soužití nebo disharmonie vyplývající z nevhodného užívání sociálních technik. Zatímco deficility vyvolávají jen lehké napětí, mohou kalamity vyvolávat krize a v krajním případě hostilní atmosféru s agresivními tendencemi a projevy. Není třeba zdůrazňovat, že z deficilit se mohou plíživě vyvíjet kalamity podobně, jako mohou manželské problémy metastázovat v problematické manželství. Prakticky lze definovat kalamitní úroveň konfliktu jednostrannou nebo oboustrannou hrozbou rozvodu.

ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA MANŽELSKÉHO PORADENSTVÍ

V tomto oddíle dospíváme k určité syntéze našeho pojetí psychologie manželského poradenství. V charakteristice, kterou dále podáváme, upouštíme od všech jiných hledisek (např. právních a jiných) než psychologických. Současně zdůrazňujeme, že dospíváme spíše jen k naznačení některých charakteristik, nikoli k definitivním formulacím. Samozřejmost toho je dána skutečností, že současná psychologie, ve všech oblastech svých základních a aplikovaných věd, je sama „nehotová“ a nejednotná metodologicky i v pojetí předmětu a úkolů. Nejprve podáváme blokové schéma činnosti manželských poraden, omezené na funkci psychologa:

Obr. 2. Blokové schéma činnosti manželské poradny.

Z uvedeného schématu a s přihlédnutím k vymezení dvou základních pojmů, jimiž jsme definovali psychologii manželského poradenství (tj. pojmů psychologického vedení a manželského problému), lze odvodit základní charakteristiku manželského poradenství. Manželské poradenství je zvláštním druhem sociálních služeb, který realizuje sociální politiku komunistické strany a vlády naší republiky.

Společenskou funkcí manželského poradenství je přispívat k řešení manželských problémů (problémů manželského soužití).

Problematické manželské soužití vystupuje ve dvou základních formách: (1) ve formě manželského nebo manželských problémů a (2) ve formě problematického manželství. Obě tyto formy se liší rozsahem problémovosti.

Dále to jsou: 1. deficility a 2. kalamity. Obě tyto formy se liší charakterem psychologické závažnosti. Manželské problémy vystupují psychologicky jako disharmonické soužití definované v termínech porušené psychologické rovnováhy interpersonální interakce mezi manžely, popřípadě mezi manžely a dalšími osobami. S disharmonickým soužitím souvisí disharmonická osobnost nebo disharmonické osobnosti manželských partnerů, resp. dalších zúčastněných osob. Funkcí psychologické činnosti manželského poradenství je restaurace rovnováhy v interpersonální interakci v oblasti manželství s ohledem na společensky žádoucí adaptaci, spojená obvykle s restrukturalizací postojů jednoho nebo obou partnerů, popřípadě dalších osob. Obecně se tedy tato funkce jeví jako nutnost restrukturalizace sociálních postojů a interakcí angažovaných osob realizovaná ve struktuře psychologicky normalizované osobnosti.

Metodicky se tato funkce jeví jako užití psychagogické metody (psychologického vedení), popřípadě jako kombinované užití psychoterapie a psychagogiky.

Realizace cíle, tj. řešení problému, je dosaženo řadou na sebe navazujících, funkčně kontinuálních postupů, jejichž sekvence je tato: exploace manželských partnerů,

popřípadě dalších zúčastněných osob — identifikace faktorů problému — formulace řešení a jeho realizace — kontrola úspěchu realizovaného řešení.

Psychologie manželského poradenství se tak jeví jako specificky koncipovaná a zaměřená činnost psychodiagnostická a psychagogická, respektive psychoterapeutická a psychagogická.

Psychologie manželského poradenství je oblastí aplikované psychologie, zabývající se řešením psychologické stránky manželských problémů. V rámci manželského poradenství dochází také k jinému než psychologickému řešení manželských problémů, pokud jde o problémy, které jsou primárně nebo esenciálně jiné než psychologické povahy. Řešení jiných než psychologických problémů manželského soužití je vyhrazeno externím odborným pracovníkům.

O tom, zda případ manželského problému bude předmětem psychologického nebo jiného než psychologického, popřípadě kombinovaného řešení, rozhoduje vedoucí poradny, popřípadě na základě konzultace s externími odborníky.

Vedoucím manželské poradny má být aprobovaný psycholog, dostatečně zkušený v psychodiagnostické praxi a se zvláštním zaměřením k sociální psychologii.

Analýza každého případu má být komplexní, na vysoké úrovni odbornosti, zajišťovaná užitím ověřených a spolehlivých metod a má vyústit v řešení, jehož adekvátnost (úspěšnost) má být kontrolována.

ZÁKLADNÍ TEORETICKÉ A PRAKTICKÉ OTÁZKY MANŽELSKÉHO PORADENSTVÍ

Jako nejmladší a také zřejmě nejméně vyvinutá oblast aplikované psychologie stojí manželské poradenství, resp. jeho činnost psychologická, před řadou závažných problémů.

Za nejzávažnější praktický problém manželského poradenství pokládáme především zajištění vysoké odborné přípravy psychologů a sociálních pracovníků manželských poraden. Dosavadní systém vysokoškolské výuky psychologie je stále zaměřen spíše „přírodovědecky“, chybí v něm důraz na psychologii sociálních, zvláště personálních interakcí a vyžadoval by i rozšíření psychodiagnostické praxe. Přednášky o psychagogice a výcvik v této oblasti užité psychologie zcela chybí. Táž situace je ve výuce psychologie na středních odborných školách, kde jsou školení sociální pracovníci pracující také v manželských poradnách. Výuka psychologie tak v jistém smyslu zaostává za vývojem psychologie jako vědy, ale především za vývojem společenského využití psychologie. Není tomu tak dávno, co bylo navrhováno, aby výuka psychologie byla rozšířena o přednášky z biochemie mozku. A přece, „je to člověk a ne mozek, který miluje a nenávidí...“ (S. L. Rubinštejn, 1961).

Vysoká odborná příprava psychologů a sociálních pracovníků v oblasti manželského poradenství může být také zajišťována stážemi na pracovištích v zahraničí, avšak informovanost o těchto pracovištích a jejich provozu je jen velmi malá a nedovoluje výběr nejvhodnějších pracovišť. Víme však, že v zahraničí mají odborní pracovníci manželských poraden více zkušeností, protože manželské poradenství tam trvá již dlouho.

Odborná příprava může být zajišťována dále vydáváním účelových odborných textů, což se již děje a což při poměrném nedostatku původní i přeložené literatury u nás je tím důležitější.

V manželských poradnách by měli pracovat psychologové, kteří mají již několikaletou praxi v oboru klinické psychologie. Výběr těchto pracovníků by se měl dít na základě konkursu, který by vycházel z přesně vymezených požadavků na osobnost a odbornost uchazeče. Vedoucími manželských poraden by měli být výhradně psychologové.

Některá z těchto tvrzení mohou „znít“ apodikticky, je však možno je odvodit ze zjištěných skutečností a logicky vyplývají z uvedené koncepce psychologie manželského poradenství.

Za nejzávažnější praktický problém lze dále pokládat problém co možno nejrychlejšího získání spolehlivých informací o faktorech šťastného manželského soužití, popřípadě faktorů rozvodovosti s ohledem na životní podmínky našich spoluobčanů, které by umožnily rozvinutí teoretických a metodologických hledisek v praxi manželského poradenství. Zcela chybí hodnotné syntetické práce, které by vycházely z našich poměrů, a přehledne systematické výzkumy. Ačkoli je to právě marxistická psychologie, která zdůrazňuje společenskou podmíněnost lidské psychiky, psycholo-

gický význam sociálních vztahů a jednotu společenské činnosti a lidské psychiky, nemáme dosud žádné pracoviště, které by se těmito otázkami systematicky zabývalo s ohledem na takové podmínky, které vytváří právě manželské vztahy. Výzkum těchto otázek by měl být přinejmenším pojat do státního výzkumného plánu, na jehož plnění se podílejí mimo jiné různá psychologická a sociologická pracoviště. Ideální by bylo vytvoření ústavu, který by se zabýval psychologií a sociologií sociálních vztahů. Nezbytná je organizace výzkumu faktorů rozvodovosti, který by ovšem nebyl omezen jen na psychologická hlediska, ale zahrnoval výzkum tohoto tématu v jeho komplexnosti.

Za nejdůležitější teoretické problémy je možno považovat otázky spojené s vytvořením odborné terminologie a se sjednocením terminologických i metodických hledisek. V psychologické praxi manželských poraden se s úspěchem používá Eysenckova osobnostního dotazníku EOD a Learyho dotazníku pro interpersonální diagnostiku, avšak jiné významné psychodiagnostické metody (jako je např. Allport-Vernova metoda zjišťování hodnotové orientace) nebyly dosud standardizovány a zavedeny do praxe našich psychologů. Současně je třeba rozvíjet vlastní, specifické psychodiagnostické techniky a prověřovat jejich validitu. Jde o řadu úkolů, před nimiž stojí každý vznikající a rozvíjející se obor společenské činnosti. S tím souvisí i základní otázky organizační; především zřízení metodického střediska pro manželské poradenství, které by koordinovalo a sjednocovalo činnost jednotlivých poraden a ukládalo dílčí výzkumné a jiné úkoly a dále zřízení příslušné sekce nebo subsekce při Československé psychologické společnosti, která by zajišťovala více či méně pravidelné kontakty, pořádání sympozií se specificky zaměřenými tématy a zajišťovalo postavení a rozvoj manželského poradenství v rámci rozvoje československé psychologie.

Psychologie manželského poradenství stojí před závažným problémem odstranění nebo vyhnutí se zloubnému empiricismu, který by mohl negativně poznamenat její vývoj, nebo ho i ohrozit. Vedle rozšiřování a prohlubování empirie je též třeba vytvářet koncepty a teorie, které dávají jednotlivým faktorům a jejich souborům význam. Ve vztahu vývoje základních a aplikovaných psychologických věd existuje důležitá zpětná vazba, a je-li manželství jednou z nejdůležitějších oblastí lidského života, pak poznatky manželské psychologie pomáhají dotvářet a prověřovat psychologické teorie. Tím nabývá psychologie manželského poradenství na významu a je zjevné, že organizace počátků jejího vývoje u nás podstatně poznamená její další rozvoj. Je samozřejmé, že tento rozvoj se musí uskutečňovat v kontextu světového rozvoje manželského poradenství na jedné a s ohledem na potřeby a možnosti naší socialistické společnosti na druhé straně.

Tato stať, v naší odborné literatuře k této tematice první, se pokoušela nastínit jistě diskutabilní odpovědi na základní otázky manželského poradenství jako oblasti aplikované psychologie. Stať má přispět ke krystalizaci názorů na koncepci psychologie manželského poradenství a na vymezení jeho základní terminologické výbavy.

LITERATURA

- Anastasi, A., *Fields of Applied Psychology*, New York 1964.
- Bordin, E. S., *Psychological Counseling*, New York 1955.
- Černocký, K., *Psychologický slovník*, 2. vyd., Hranice 1947.
- Dorsch, F. (spol. Traxel W.), *Psychologisches Wörterbuch*, 7. vyd. Hamburg-Bern 1963.
- English, H. B., English, A. C., *Comprehensive Dictionary of Psychological and Psychoanalytical Terms*, London 1958.
- Grabowiecka, M., *Nieporozumienia młodych małżeństw*, *Psychologia Wychowawcza* (Warszawa), čís. 4, ročn. 1962.
- Hehlman, W., *Wörterbuch der Psychologie*, bez. let. Stuttgart.
- Heider, F., *The Psychology of Interpersonal Relations*, New York-London 1958.
- Kimber, J. A. M., *The science and the profession of psychology in the area of family relation and marriage counseling*, *American Psychologist*, čís. 14, ročn. 1959.
- Kimber, J. A. M., *An introduction to the marriage counselor and his work*, *Psychological Review*, čís. 8, roč. 1961.
- Koščo, J., *Návrh koncepcie poradenскеj psychológie*, in Kondáš O., Vonkomer J.: *Psychológia a zdravý vývin osobnosti*, Bratislava 1971, str. 377-384.
- Kratochvíl, S., *Psychoterapie*, Praha 1970.

-
- Lobodzińska, B., Młodość, miłość, małżeństwo. Warszawa 1971.
- Piéron, H. (vyd.), Vocabulaire de la psychologie. 3. vyd. Paris 1963.
- Stagner, R., Psychology of Personality. 3. vyd. New York 1961.
- Rubinštejn, S. L., Bytí a vědomí. Praha 1961.
- Steindr, Lee, R. Re., Marriage counselors, American Psychologist, čís. 15, ročn. 1960.
- Ogburn, W. F., Nimkoff, M. F., Technology and the Changing Family. Boston 1955.
- Tharp, R. G., Psychological patterning in marriage, Psychological Bulletin, čís. 60, ročn. 1963.
- Zpráva o budování manželských poraden na území ČSR v roce 1971 a plán na rok 1972 (zpráva IV. odboru ministerstva práce a sociálních věcí ČSR).